

KILÉPNI NEHÉZ

Kiugrások, kapitulációk, 1943-1944

A Kállay-kormány a Szovjetunió ellen harcoló államok közül elsőként jutott el a szövetségesek fegyverszüneti előfeltételének elfogadásáig. 1943. szeptember 8-án – az olasz katonai kapitulációval egy időben – Veress László a „kapitulációs csoport” (Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc, Szegedy-Maszák Aladár és Szombathelyi Ferenc) nevében Sir Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövet jelenlétében aláírta a feltétel nélküli megadás elvének elfogadását, amit a magyar kormány megfelelő időben be fog jelenteni. Veress Isztambulban 1944. március elején javasolta az SOE (Special Operations Executive) megbízottjának, hogy kormánya a megadási ajánlat realizálására – angol közvetítéssel – elintézné *„nébány, még mindig a keleti fronton álló és visszavonulni képtelen magyar hadosztály fegyverletételét az oroszok előtt”*. Kállay Miklós utasította

Veress Lászlót, hogy a katonai kapituláció tervéről tárgyaljon az oroszokkal.

Ajánlatával a magyar kormány megpróbálta megelőzni a Vörös Hadsereg betörését a Kárpát-medencébe, illetve elteríteni a támadás irányát. A szövetséges hadseregek még messze jártak Magyarország határaitól, Kállay mégis vállalta a kapcsolatfelvétel kockázatát a szovjet kormánnyal. Az 1944. március 19-ei német megszállás azonban meghiúsította a megadási kísérletet. A magyar nemzeti tragédia a háború döntő szakaszában hosszú hónapokra elretentette Finnországot, Romániát és Bulgáriát az átállástól. A „kapitulációs csoport” merész próbálkozását akkor tehetjük mérlegre, ha az olasz, a finn, a román és a bolgár kiugrási kísérletek, fegyverszüneti tárgyalások összefüggéseibe helyezzük.

ABerlin-Róma-tengely összeomlását követően a szövetségesek előbb Olaszország, majd – szovjet kezdeményezésre – Finnország, Románia, Bulgária és Magyarország esetében is feladták a feltétel nélküli megadás elvének alkalmazását. A casablancai elv (*unconditional surrender*) csak abban az értelemben érvényesült, hogy a győztes nagyhatalmak, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió egymás között tárgyalták meg a fegyverszüneti (és később béke-) feltételeket, a legyőzött államoknak a három nagy diktátumát vita nélkül el kellett fogadniuk.

Mi volt a céljuk a szövetségeseknek a kapituláció kikényszerítésével? Hol és hogyan tárgyalták meg a fegyverszünetek feltételeit? Miért került a finn, a román, a bolgár és a magyar fegyverszünet szovjet ellenőrzés alá? Mit tudtak a németek a szövetségesek terveiről és a „csatlósok” kilépési szándékáról, mit tettek a kiugrások megelőzésére? Milyen irányban keresték a kiutat a finn, a román, a magyar és a bolgár kormány, valamint ellenzék képviselői? Mit várhattak a szovjetektől a katonai megadásra készülő országok? Milyen esélyük volt a Szovjetunió és a náci Németország közé szorult államoknak a sikeres kiugrásra, a háborús katasztrófa elkerülésére?

AZ OLAZ PRECEDENS

Az angol-amerikai csapatok 1943. július 10-én partra szálltak Szicíliában. Muscolini július 25-ei bukását hamarosan követte a Badoglio-kormány fegyverszünetkérdése. Az angol Foreign Office már 1943. július 1-jén olyan fegyverszüneti irányelveket kívánt elfogadtatni, hogy függetlenül attól, melyik szövetséges hadsereg győzi le és szállja meg valamely ellenséges állam területét, fegyverszünetét a három nagy együttesen határozza meg, és háromoldalú, angol-amerikai-szovjet ellenőrzést vezetnek be. Az angol diplomácia azt tervezte, hogy az Egyesült Nemzetek Európai Bizottsága intézményesítésével megvalósítja a három nagy európai direktóriumát. A Foreign Office ezt tartotta a „lehető legjobb megoldásnak” Európa keleti (szovjet) és nyugati (angol-amerikai) szférára osztásának megakadályozására.

Az első legyőzött állammal, Olaszországgal kötendő fegyverszünet kidolgozása és ellenőrzése lett a „főpróbája” az angol-amerikai-szovjet együttműködésnek, ám a „főpróbán” a háromoldalú együttműködés elbukott. Az olasz fegyverszüneti feltételeket az angol Foreign Office és az amerikai State Department diplomatái kovácsolták ki. Az angol-amerikai alku kettős fegyverszünet megkötéséhez vezetett. Badoglio 1943. szeptember 8-án írta alá az amerikai „rövid” katonai megadási okmányt, szeptember 29-én pedig ezt követte a súlyos politikai és gazdasági feltételeket tartalmazó angol „hosszú” fegyverszünet elfogadása.

A kapitulációs feltételek meghatározásából, mi több, az aláírásából kimaradt a Szovjetunió, amely csak később csatlakozott az olasz fegyverszüneti egyezményekhez. Az Eisenhower tábornok főparancsnoksága alatt működő kétoldalú, angol-amerikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett a háború végéig elhúzódó olasz hadműveletek során a szovjet katonatisztek csak megfigyelői szerepet tölthettek be. Az olasz fegyverszünetek feltételeinek meghatározása és az olaszországi szövetséges ellenőrzés angol-amerikai kizárólagossága szovjet szempontból precedenst teremtett. Molotov külügyi népbiztos 1944 őszén lépten-nyomon hivatkozott az angolok és az amerikaiak által megvalósított olaszországi gyakorlatra, amikor a szovjet kizárólagosságot kívánta igazolni a román, a finn, a bolgár és a magyar fegyverszünet feltételeinek és ellenőrzésének tárgyalásánál.

Az olasz „átállás” következményei a kiugrásra készülő államok kormányainak és ellenzéküknek elrettentő példát jelentettek. A szövetséges haderők ugyan partra szálltak Rómától délre, ám

az olasz fővárost nem sikerült felszabadítaniuk (1944. június 4-ig). Badoglio kormánya és a király Brindisibe menekült. A német haderő benyomult Észak-Olaszországba, a Balkánon és a görög szigeteken százezerszámra ejtette foglyul az olasz katonákat, Mussolinit kiszabadították és a salói fasiszta köztársaság élére állították. A fegyverszünetek nem a háború végét hozták el, hanem annak kezdetét jelentették – nemzeti katasztrófát okozva az olasz területen. A német megszállás, annak összes borzalmával, a hadműveletek, a partizánháború 1945. május elejéig tartottak.

Magyarország és Románia kiugrásának megakadályozására Hitler elrendelte a Margarethe I. és II. terv előkészítését, s a német csapatok elfoglalták az addig az olasz hadsereg által tartott albániai, jugoszláviai és görögországi hadállásokat. A szövetségesek 1943. május elején Washingtonban határozták el a normandiai partraszállás egy éven belüli végrehajtását. Az angol–amerikai közös vezérkar csak annyi haderőt biztosított az olasz hadszíntérnek, hogy Olaszországot leválasszák Németországról, s a második front sikeres megvalósítása érdekében minél több német erőt kössenek le az olasz hadszíntéren és a Földközi-tenger keleti medencéjében, a Balkán-félszigeten. Ezért biztatták Magyarországot, Romániát és Bulgáriát azonnali, feltétel nélküli fegyverletételre, még országaik német megszállása árán is.

Eden angol külügyminiszter az 1943. októberi moszkvai szovjet–angol–amerikai külügyminiszteri értekezleten az Európai Tanácsadó Bizottság létrehozásával még egy kísérletet tett a háromoldalú együttműködés helyreállítására az olasz kapitulációhoz hasonló, két (angol–amerikai) vagy később kizárólag egy (a szovjet) hatalom által diktált fegyverszünet megismétlésének kizárására. A londoni székhelyű bizottság feladata a német és a „balkáni” – a román, a bolgár és a magyar – megadási okmányok, a fegyverszünet-ellenőrzési rendszerek, valamint a megszállási övezetekre osztás kidolgozása lett.

Eden Moszkvában szembesült Európa háromoldalú, paritásos irányításának kudarcával: a finn, a román és a magyar béketapogatózások a szovjet kormány hatáskörébe kerültek; az angol kelet- és délkelet-európai konföderációs terveket a szovjetek elvetették; s legfőképpen – Eden addigi ellenkezése dacára – a londoni csehszlovák emigráns kormány feje 1943. decemberében Moszkvába utazhatott. Magyar szempontból ez különösen végzetesnek bizonyult: Sztálin közölte Benes kormányfővel, hogy „Magyarországot le kell törölni a térképről”,

s beleegyezett a felvidéki magyarok kiűzésébe. Az Európai Tanácsadó Bizottság is megegyezésre jutott a német-osztrák kérdésben.

A Vörös Hadsereg előretörése már 1944 kora tavaszán bizonyossá tette, hogy Németország „csatlósai” egyedül a Szovjetunióknak adhatják meg magukat. Bekövetkezett az, amit az angol diplomaták előre láttak és aminek elkerülése érdekében mindent megpróbáltak megtenni. A három nagy a moszkvai külügyminiszteri értekezletet követően nem együttesen dolgozta ki a finn, a román, a bolgár és a magyar fegyverszüneti egyezményeket, ahogy a Foreign Office az Európai Tanácsadó Bizottság megalapításakor tervezte, hanem a szovjet kormány egyoldalúan határozta meg a megadási okmányok szövegét. A finn, a román, a bolgár és a magyar fegyverszüneteket Moszkvában kötötték meg. A Szovjetunió szabad kezet kapott az ellenséges államok megbüntetésére (Molotov 1943. június 7-i levelében ezt a „magyar népre” is kiterjesztette). Az angol háromoldalú Európa-politika kártyavárként omlott össze.

A FINN KIVÉTEL

Sztálin, Roosevelt és Churchill teheráni találkozásán (1943. november 28.–december 1.) megállapodtak arról, hogy a németek figyelmének elterelésére a normandiai partraszállás (Overlord) helyéről és idejéről északon és délen közös hadműveletet indítanak Bodyguard fedőnévvel (ennek balkáni változata a Zeppelin). Sztálin támogatásával Roosevelt az angol miniszterelnökkel szemben elérte, hogy a második front megnyitásának rendeljék alá Svédország és Törökország hadba léptetését a szövetségesek oldalán, valamint a „csatlós” államok „kiütését” a háborúból.

A Németország legyőzésére kialakított szovjet–angol–amerikai stratégia keretében a három nagy az utolsó napon tárgyalta meg a finn fegyverszünet feltételeit. Moszkva kivételesen fontosnak tartotta Finnországot „kiütését” a háborúból. Sztálin különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy elérje Finnország leválasztását Németországról, semlegességének helyreállítását. Sztálin teheráni békefeltételei az 1940-es finn békeszerződés helyreállítására, a jóvátételre, a Németországgal való szakításra, a németek Finnországból történő kiűzésére, a finn hadsereg újjászervezésére vonatkoztak. Churchill és Roosevelt Finnország függetlenségét kívánta megőrizni, amire a szovjet diktátor ígéretet tett, „*hacsak a finnek magatartásukkal nem kényszerítik ki annak elvételét*”.

Az angol miniszterelnök elismerte a Szovjetunió vezető szerepét a Balti-ten-

ger térségében, különösen a tengeren és a levegőben. Azt szorgalmazta, hogy a normandiai partraszállás (Overlord) kezdetére Finnország váljon ki a háborúból, Svédország pedig a szövetségesek oldalán avatkozzon be. Roosevelt meg sem említette a feltétel nélküli megadás elvét, területi engedményekre akarta rábírnai a szovjet kormányfőt. Sztálin tartós különbéke kötésére és Finnország megbüntetésére törekedett. A magát megadó ellenségtől megkövetelte katonai, területi és jóvátételi feltételeinek vita nélküli elfogadását. A szovjet diktátor hajlandó volt bárkit elfogadni, aki a finn hadsereg átállítását biztosítani tudja, még Mannerheim marsallt is.

Juho Kusti Paasikivi 1944. február 12-én tárgyalásokat kezdett Kollontaj asszonnyal, s 21-én Stockholmban átvette a fegyverszüneti feltételeket. A szovjet kormány a feltételeket nyilvánosságra hozta. Veress László február közepén közölte az SOE kapcsolatával, hogy „*Budapesten rendkívül gondosan figyelik Finnország ügyét, és Kállay minden tizenöt percben hírt kér Finnországról*”. Ullein-Reviczky Antal stockholmi jelentései kulcsszerepet játszottak a magyar kormány tájékoztatásában. A kapitulációs csoport a finn példán bátorodott fel, amikor elhatározta az oroszokkal való közvetlen kapcsolatba lépést. Köztes-Európában a bukaresti, a budapesti és a szófiai kormány, valamint az ellenzéki csoportok Paasikivi tárgyalásain keresztül próbálták felmérni, hogy mire számíthatnak a győztes Szovjetunió részéről. A szövetségesek oldalára átállni szándékozó kormányok a kiugrás és a kapituláció esélyeinek mérlegelésénél egyszerre kerültek szembe a német megszállás rémével és a balti államok sorsára jutás, vagyis a Szovjetunióba való beolvasztás és Katyn megismétlődésének fenyegető árnyékával. Sehol nem jelentkezett ez a kettős szorítás annyira kiélezetten, mint a téli háborút megvívó Finnország esetében.

A finn kormány Magyarország német megszállása után, 1944. március 26-án Paasikivit és Carl Enckell Moszkvába küldte, ahol Molotov szovjet külügyi népbiztos a németekkel való szakításra és szigorú fegyverszüneti feltételek (1940-es határok, 600 millió dollár jóvátétel) elfogadására akarta rábírnai a finn küldötteket. Ezek elfogadása esetén keresztülvihetőnek látta a szovjet–finn (külön)béke megkötését. Molotov Finnország pusztá létezését, függetlenségét a Szovjetunió nagylelkű ajándékának tekintette, ám a fegyverszüneti feltételek elutasítása esetére kiállításba helyezte a finn kormány népprontos „átszervezését”, városaik meg-

szállását, a feltétel nélküli megadás elvének alkalmazását.

A finn kormány 1944. április 2-án, a kétszáz tagú parlament 12-én vitatta meg a fegyverszüneti feltételeket, és Paasikivi javaslata ellenére azokat nyíltan és egységesen elutasította. 1944 tavaszán, amikor a finn átállás a német figyelem elterelésével az antifasiszta koalíciót hadászati előnyhöz juttatta volna, a finn kormány nem merete elszánni magát a béke vagy fegyverszünet megkötésére. Egyszerre riasztotta Magyarország megszállásának példája és a szovjet területi és jóvátételi követelések nagysága.

Hitler 1944. június 22-én Helsinkibe küldte Ribbentropot, hogy a finneket eltántorítsa a szovjet különbékétől. A náci külügyminiszter a finn fővárosban „nem talált még ezer embert sem”, aki kész lett volna a finn Quisling-kormány megalakítását támogatni. Mannerheim 1944. augusztus 25-én Kollontaj asszonyon keresztül kért békét a Szovjetuniótól. A szeptember 19-én Moszkvában aláírt fegyverszünet a román, bolgár és magyar kapitulációs okmánnyal összehasonlítva Finnországot kivételesen helyzetét rögzíti: Finnországot nem kötelezte hadüzenetre Németország ellen és részvételre a háborúban; Finnországot nem szállták meg szovjet csapatok, vagyis „az orosz medve soha nem jött be”; a finn hadifoglyok hazatérhettek; a fegyverszünet feltételeit beemelték a finn békeszerződésbe.

A ROMÁN FORDULAT

A román, a magyar és a bolgár kormány és ellenzékük 1943. nyárutótól 1944 kora őszeig a balkáni angol-amerikai partraszállás vagy légideszant-akció káprázatában élt. Mindent megtettek azért, hogy elkerüljék a Vörös Hadsereg betörését országaikba. Kun Béla-féle forradalmaktól rettegtek. Az olasz átállás kudarcra viszont azt mutatta, hogy közvetlen veszély a német megszállás. A szövetségesek 1944 elején a balkáni partraszállás ötletét, amelyre a román és a magyar kiugrási tervek épültek, a szovjet-angol-amerikai elterelő hadművelet (Bodyguard/Zeppelin) részévé tették, hogy Romániában, Bulgáriában, Görögországban, Krétán, Rodosz szigetén és a Krím félszigeten minél több német csapatot kössenek le. Churchill Teheránt követően Kairóban Roosevelt elnökkel azon fáradozott, hogy Inönü elnököt meggyőzze Törökország 1944. január 20. előtti hadba lépésének szükségességéről a szövetségesek oldalán. Az angol miniszterelnök úgy vélte, hogy Törökországnak a szövetségesek oldalára állása megnyitja Bulgária, Románia, majd Magyarország kiválásának sorát,

és mindez német összeomláshoz vezet, éppúgy, mint az első világháború végén.

Csak hogy Hitler nyitott könyveiben olvasott a szövetségesek terveiben. Tudta, hogy a török hadba lépésre, a balkáni partraszállásra 1944 tavaszán nem kerül sor. Sir Knatchbull-Hugessen albán lakája, Elyesa Bazna 1943. októbere és 1944. április 1. között az angol nagykövethoz érkezett, szigorúan titkosnak minősített iratokat – a moszkvai külügyminiszteri értekezlet és a teheráni találkozó jegyzőkönyveit, a Foreign Office és Ankara közötti rejtjeltávirat-váltásokat lefényképezte és eladta Ludwig Moyzitschnak, az SD emberének. A németek a szövetségesek stratégiai terveinek, valamint a törökországi csatornákon keresztül kitudódott román és magyar béketapogatózások ismeretében készültek fel a kiugrási kísérletek megakadályozására.

A román béketapogatózások 1944 tavaszán részét képezték annak a magyar-román versenyfutásnak, amely Erdély háború utáni megtartásáért, megszerzéséért folyt. Maniu 1944. március 2-án az ellenzék nevében küldte Țirbey herceget Ankarába Alexandru Creșianu követhoz a szövetségesek szándékainak kipuhatolására. Misszióját azonban Mihály király jóváhagyta, Ion és Mihai Antonescu pedig tudott róla. A herceg török fővárosba érkezésének híre azonnal napvilágra került, ezért továbbutazott Kairóba, a szövetségesek közel-keleti főhadiszállására. Țirbey március 17-i kairói tárgyalásai a szovjet-angol-amerikai elterelő művelet részévé váltak, és közrejátszhattak abban, hogy Hitler március elején előre hozta Magyarország megszállásának időpontját. A herceg elismerte Románia vereségét. Az Antonescu-kormány megdöntését szerinte Maniu akkor vállalta volna, ha a szövetségesek kötelezik magukat Románia függetlenségének, területi jogainak (Erdély) tiszteletben tartására. Angol sugallatra felvetette Románia, Bulgária és Magyarország együttes kiugrásának lehetőségét. Molotov a kairói tárgyalásokat kilátástalannak minősítette, mert nem hitt abban, hogy Antonescu marsall érdekelt lenne Románia háborúból való kiugrásában, a németekkel történő szembefordulásban, a szövetségesek oldalára állásban.

A román helyzet szovjet megítélésének helyességét a marsall Magyarország német megszállására adott válasza igazolta. Antonescu – valamint Tiso és Ante Pavelić – is felajánlotta segítségét szövetségjének lerohanására, ám a klessheimi találkozó eredménye ezt feleslegessé tette. Wilson angol tábornok, a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok 1944. március 22-én azonnali fegyverletételt

követelt Romániától, még az ország német megszállása árán is. Megpróbálta visszatartani Antonescut attól, hogy Klessheimbe utazzon, a marsall mégis engedelmesskedett Hitler hívó szavának. Antonescu meghátrált, a harc folytatása mellett döntött, attól tartva, hogy Románia is Magyarország sorsára juthat.

A román átállás megíiusulása következtében Románia esetében a Szovjetunió vette át a kezdeményezést. A szovjet kormány 1944. április 2-án kinyilvánította, hogy nem kíván román területet bekebelezni, és semmilyen módon nem óhajtja megváltoztatni a Romániában fennálló társadalmi rendet. Novikov szovjet nagykövet 1944. április 8-án Kairóban nyújtotta át a szövetségeseknek a külügyi népbiztosságban kidolgozott román előzetes fegyverszüneti feltételeket, ezeket 12-én Kairóban Țirbey hercegnek, Stockholmban Frederic Nanu román követnek adták át. Az áprilisi feltételek alapján hajtotta végre Mihály király 1944. augusztus 23-án a román fordulatot Antonescu marsall tartóztatásával.

A román fordulat teljesen váratlanul érte a román társadalmat, a szövetségeseket és természetesen Hitlert is. Az következett be, amire senki sem számított. Az ifjú uralkodó egyedül, az ellenzék nélkül szállt szembe Ion Antonescuval. A király a fordulat végrehajtását követően a palotába hívatta a politikai pártok vezetőit, ám egyikük sem került elő másnap hajnalig. A kommunisták arra készültek, hogy a Vörös Hadsereget bevárva maguk veszik át a hatalmat, valahogy úgy, ahogy két héttel később Szófiában bekövetkezett. Az uralkodó Maniut kérte fel kormányalakításra, de a parasztpárti vezér ezt megtagadta, így esett a választás Sănătescu tábornokra. A román hadsereg és az államapparátus egy emberként állt a király mögött. A román átállás legfőbb mozgatórugója Észak-Erdély „visszaszerzése” volt. Ez mozgósította a hadsereget a fordulat végrehajtására, s kovácsolta nemzeti egységbe az egész román társadalmat. Hitler azonnal elrendelte, hogy „*taposás el a puccsot!*” A német légiőerő bombázta a királyi palotát, a kormány a román nemzeti bank alagsorába, a király és családja vidékre menekült. Ezzel egy időben a szovjet vezérkar tábornokai (Antonov, Styemenko) is le akartak sújtani a monarchiára, de Sztálin türelme intette őket: „*Idegen király, nem a mi dolgunk. A vele szembeni türelem kedvező hatásának tetszik a szövetségesekkel való kapcsolatainkban is.*”

A király 1944. augusztus 23-án este kiadott proklamációjában jelentette be, hogy elfogadta a Szovjetunióval, Nagy-

Britanniával és az Egyesült Államokkal kötött fegyverszünetet, beszüntette az ellenségeskedéseket a szovjet hadsereggel szemben, megszüntette a hadiállapotot Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal. A szövetségesek garantálták Románia függetlenségét és azt, hogy nem avatkoznak a belügyeibe, ezért az új nemzeti egységkormány békét köt velük. A szövetséges hadseregek segítségével „a nemzet összes erőit mozgósítva átlépjük az igazságtalan bécsi döntéssel ránk erőszakolt határokat, hogy felszabadítsuk Erdély földjét az idegen megszállás alól”.

A proklamációban a legmeglepőbb az, hogy kiadásának időpontjában egyetlen állítása sem volt már igaz. Az áprilisi feltételeken túlhaladt az idő. A fegyverszüneti tárgyalások 1944. augusztus 29. és szeptember 12. között zajlottak Moszkvában. Aláírásáig 166 000 román katona esett szovjet hadifogságba, több, mint Sztálingrádnál és a Krím félszigeten együttvéve. A párizsi román békeszerződést több mint két és fél év múlva, 1947. február 10-én írták alá. Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes a Szovjetunió mint megszálló és a fegyverszünet ellenőrző hatalom nevében 1944 novemberében és 1945 márciusa között erőszakkal kényszerítette ki a Sănătescu, majd a Rădescu-kormány leváltását és a szovjetbarát Petru Groza kormányfői kinevezését. Mihály király mindhiába hivatkozott a felszabadított Európáról szóló jaltai nyilatkozatra, Visinszki kijelentette: „Jalta én vagyok!” Románia a sikeres kiugrás ellenére betagozódott a szovjet befolyási övezetbe, osztozott Köztes-Európa többi államának sorsában. Azt kapta jutalomként, amit a többiek büntetésésként.

A BOLGÁR KAPITULÁCIÓ

A szövetségesek által diktált fegyverszüneti és békefeltételek teljesen figyelmen hagyták a „volt ellenséges” államok háborús cselekedeteit. Bulgária a második világháború utolsó szakaszáig érvényesíteni tudta azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarország számára kívánatosnak tartott: a fegyveres semlegességet. Bulgária volt az egyetlen német „csatlós” állam, amely csak az angol-amerikai szövetségesekkel állt hadban, a Szovjetunió ellen nem harcolt. 1943 őszén, az olasz kapitulációt követően az addig jugoszláv (Macedónia) és görög (Trákia) területet megszálló bolgár hadsereg elfoglalta Szalonikit, amely az angol elterelő hadműveletben a – színlelt – balkáni partraszállás célpontja lett volna. Teheránban Sztálin kilátásba helyezte, hogy ha a bolgár kormány megtámadja Törökországot, a Szovjetunió hadat üzen Bulgáriának. Az angol-ame-

rikai légierő 1944 elejétől Szófia, Várna és Burgasz elleni támadásokkal próbálta Bulgáriát „kibombázni” a német szövetségből.

A bolgár kormány – éppúgy, mint a török – Magyarország német megszállását követően egyszerre rettegett a Wehrmachttól és a Vörös Hadsereg balkáni előrenyomulásától. 1944 tavaszán angol-szovjet versenyfutás kezdődött a Bulgária feletti ellenőrzés megszerzéséért. Churchill szövetségesét, Görögországot támogatva meg akarta büntetni Bulgáriát. Ez azt jelentette, hogy amennyiben Bulgária angol-amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát. A szövetségesek oldalára történő átállást tehát súlyos feltételek vállalásával követelték, anélkül hogy a Nyugat-barát bolgár elit pusztá lettét angol-amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal szemben biztosították volna.

1944. augusztus 25-én a Bagrianov-kormány fegyverszünetet kért. Mosanov volt nemzetgyűlési elnök Kairóba utazott, hogy az angol-amerikai szövetségesek fegyverszüneti feltételeit átvegye. Bulgária nem akarta átállásával megkockáztatni, hogy egyszerre keveredjen harcba Németországgal és a Szovjetunióval. Mosanov az angol diplomatáknak azt bizonygatta, hogy „a bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”.

A Szovjetunió 1944. szeptember 5-én hadat üzent Bulgáriának, s a Vörös Hadsereg elfoglalta az országot. A szeptember 9-én hatalomra juttatott szovjetbarát Kimon Georgiev-kormány a Szovjetunióhoz fordult fegyverszünetért. Churchill október 9. és 18. közötti moszkvai tárgyalásain a hírhedt százalékos megállapodás keretei között megegyezett Sztálinnal a bolgár fegyverszüneti feltételekről. Az angol miniszterelnök 75%, majd külügyminisztere, Eden 80% befolyást engedett a Szovjetunióknak Bulgária esetében, s ezzel elérte, hogy szovjet nyomásra visszavonják a bolgár hadsereget Nagy-Britannia szövetségese, Görögország (Trákia) területéről. Az 1944. október 28-án aláírt moszkvai bolgár fegyverszünet szovjet protektorátus alá vonta a legyőzött államot.

A kapituláció a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem a kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi harcmezőkön vérzett el. A fegyverszünet háborús bünyességi cikkelye alapján a cári rendszert valósággal lefejezték: a régenstanács tagjait, a kormányok minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték.

Forradalmi, rögtönítélő bíraskodással kétezer halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában. Húszezer embert ért utol a „népítélet”. Bulgáriát a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe. A békeszerződés életbe lépéséig, 1947 végéig az ország a Vörös Hadsereg megszállása alá került. Bulgária Görögországgal és Törökországgal szemben szovjet előretolt támaszponttá, hidegháborús frontországá vált.

Ha összehasonlítjuk a Németországgal szövetséges államok háborúból kiválási próbálkozásait, a Kállay-kormány megadási kísérlete bizonyult a legvakmerőbbnek. A „kapitulációs csoport” 1943 őszén kezdetben úgy vélte, hogy a feltétel nélküli megadás elvének elfogadásával nem lesz más teendője, mint bevárni a szövetséges (angol-amerikai) csapatok magyar határhoz érkezését. Kállay Miklós viszont – noha Olaszország példáján megtanulhatta, hogy mi következhet – a finn fegyverszüneti tárgyalások hatására elszánta magát a „halálugrásra”: a magyar csapatok lengyelországi fegyverletételével közvetlen kapcsolatot akart felvenni a Szovjetunió képviselőivel. Magyarország német megszállását közvetlenül ez váltotta ki. Hitler nem tévesztette meg az angol-amerikai „balkáni partraszállás terve”, pontosan tudta, hogy a szövetségesek nem sietnek a magyarok segítségére, kockázat nélkül statuálhat példát a többi csatlós állam számára.

A „kapitulációs csoport” nem túl későn és túl keveset tett a háborúból kiválás, a szövetségesek oldalára átállás érdekében, hanem éppen ellenkezőleg, akkor és úgy próbálta azt megvalósítani, amikor a hitleri Németország a katonai megszállással magával ránthatta Magyarországot a teljes háborús katasztrófába. Ma már azt is láthatjuk, hogy még sikeres kiugrás esetén sem volt remény arra, hogy a legyőzött államok enyhítsék a fegyverszüneti feltételeket. A szövetséges nagyhatalmak a német csatlós államokkal szemben egységes politikát alakítottak ki, ami a békekötés pillanatáig fennmaradt. Olaszország, Románia, Bulgária, Magyarország és Finnország társadalma súlyos tragédia árán tanulhatta meg, hogy – Machiavelli után szabadon – a háborúba akkor lépünk be, amikor akarunk, de kilépni csak akkor tudunk, amikor az lehetségesé válik. ♦

A SZERZŐ KANDIDÁTUS, EGYETEMI TANÁR, NEMZETI KOZSZOLGÁLATI EGYETEM